

СТРУКТУРА НА РЕЦЕПЦИОННИЯ МОДЕЛ НА КАРЕЛ ХИНЕК МАХА

Вероника Шпачкова
Университет в Храдец Кралове

A STRUCTURE OF THE RECEPTION MODEL OF KAREL HYNEK MÁCHA

Veronika Špačková
University of Hradec Králové

Based on the reception of Karel Hynek Mácha, we hereby suggest a structural model which comprises four fields of interaction: art (i.e. an author's overall literary work) – recipient, recipient – lifetime, lifetime – author, and author – art. This model intends not only to impart structural clarity to the reception of Mácha, but also to offer chief points of orientation in the analysis of analogous problems related to other authors and other literary-historical periods.

***Kew words:** Karel Hynek Mácha, reception, structural model*

Настоящото изследване има за цел да очертае модела на рецепцията на Карел Хинек Маха (1810 – 1836), който би могъл да послужи за опорна точка при проучване и на други рецепционни процеси. Този проблем има пряко отношение към въпроса за култа към Маха: как и къде възниква, кои са неговите инициатори, по какъв начин се формира литературното отношение към него, кои моменти от живота на чешкия романтик са взаимнозависими с неговото творчество и участват при формирането на неговия култ.

Позовавайки се на Яус, Йозеф Хърбачек представя същността на рецепцията по следния начин: рецепционният процес започва в „хоризонта на очакването“, реципиентът има предварителни очаквания от текста (например според означената в заглавието тематика, според автора и т. н.). Очакването може дори да съпровожда рецепционния процес и постепенно да се променя, но начало на същинската рецепция на текста поставя едва неговото зрително или слухово възприемане (също

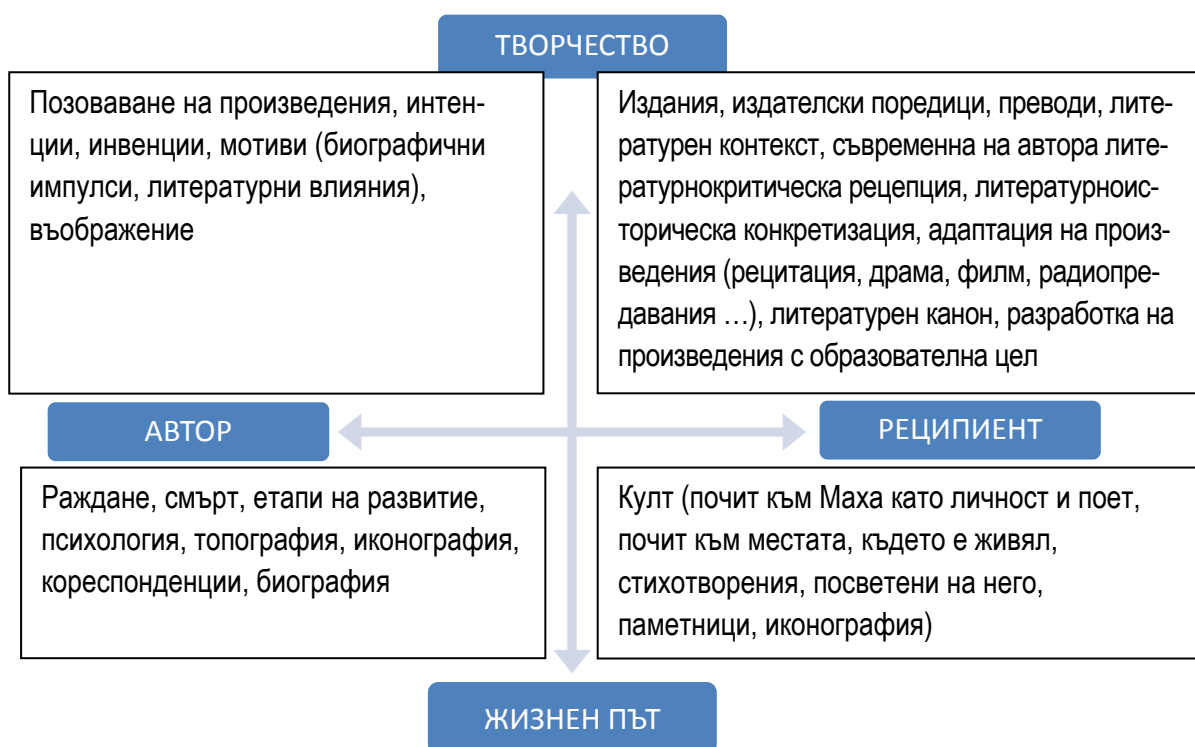
и тактилно при ползване на Брайловата азбука) и почти едновременно с това бива декодиран, а впоследствие се осъществява разбиране на съдържателната страна на текста посредством неговата знакова структура (знаковата структура е резултат от езиковата трактовка на съдържанието, което трябва да бъде изразено) (Хърбачек 2005).

Рецепцията се осъществява след прочита на произведението, неговото възприемане, тълкуване, адаптация и разпространение. За творбите, които имат универсална стойност и се вписват в литературния канон, този процес би могъл да бъде повторителен. Това се отнася за малцина поети, а един от тях безспорно е Карел Хинек Маха, който участва в литературния живот на всички поколения, започвайки с това, на което самият той принадлежи. След като приключва твърде краткият му живот, той активно встъпва в литературно обращение посредством своето творчество и благодарение на своите почитатели. За него се пишат спомени, възхваляван е, интерпретиран е, преосмислян е и се утвърждава като постоянно преоткривано литературно явление. Маховото творчество дължи своята историческа жизненост на излъчвания от него непреодолим конфликт между личността и обществото, на осцилацията между действителност и идеал и не на последно място – на дисхармонията между реалност и сън. Маха създава поезия, изпълнена с присъщата на романтичeskата душевност депресивност, която остава неразбрана от тогавашната литературна мисъл, като по този начин напуска поетическата конвенция на своето време. През първата половина на XIX век, когато той се формира като романтик от европейски тип, възрожденското чешко общество не се оказва готово да приеме естетическите иновации. В този контекст Маха се оказва изключение. И ако не беше такъв, ако не беше белязан от кризата на различността, създаденото от него нямаше да преживее повече от десетина години. Млад и непокорен, той стъпва на консервативната литературна сцена със собствен индивидуален проект, който твърде скоро ще разбие битоващите романтически представи за красотата на природата – за земния рай с пеещите птици, с шумолящите дървета и с живот, изпълнен с любов и хармония. Маха запазва всички тези атрибути, присъщи на чешкия романтически светоглед, но влага в тях своята меланхолия, несигурност, тревога, представа за смъртта – всичко това, което е чуждо на наложената в националния контекст представа за Романтизма. Тези негови възгледи за живота преобладаващата част от тогавашното поколение отхвърля, макар и някои все пак да ги приемат с възторг. И именно благодарение на тези

негови – макар и малко на брой – почитатели се осъществява приемствеността на неговото творчество и на Чешкия романтизъм.

Рецепционен модел на Маховото творчество

Предложеният по-долу рецепционен модел на Маха се базира на основните аспекти на рецепцията.

Този модел има за цел не само да придаде структурна прегледност на рецепцията на Маха, но и да предложи основни ориентири при анализиране на аналогични проблеми, свързани с други автори и други литературно-исторически периоди. Първоосновата, върху която този модел възниква, обаче е Маховата рецепция. Неговите четири основни величини – творчество, реципиент, жизнен път и автор, формират помежду си полета на взаимодействие, в които участват литературни и извънлитературни компоненти, принадлежащи на две от променливите величини и създаващи по този начин общо четири нива на литературната рецепция:

- творчество – реципиент
- реципиент – жизнен път
- жизнен път – автор
- автор – творчество

Четири полета на взаимодействие изграждат цялостната структура на Маховата рецепция. За онагледяване на този модел ще ползваме антологията на Павел Вашак *Литературното поклонение на Карел Хинек Маха: отгласът на Маховото творчество в периода 1836 – 1858 (Literární pouť Karla Hynka Máchy: ohlas Máchova díla v letech 1836 – 1858)*. Към отделните рецепционни полета ще приложим примери, въз основа на които ще открием принципите на тяхното конституиране, както и начините, по които се проявяват отделните техни елементи.

Първото отношение, което изграждаме при прочита на кое да е литературно произведение, е **между произведението и реципиента**. В това поле са положени изданията на произведението, преводите, литературният контекст, литературнокритическата рецепция, литературноисторическата конкретизация, адаптацията на произведения (рецитация, драма, филм, радиопредавания и др. под.), литературният канон, разработката на произведения с образователна цел. Тези елементи би трябвало да се разглеждат в конкретния период самостоятелно с оглед на това колко често и при какви обстоятелства се проявяват, дали се повтарят и дали са взаимносвързани. В случай че такива взаимовръзки са налични и са в постоянно развитие, че се появяват нови интерпретации и се изразява отчетлива позиция към съответната проблематика, то тогава Маховото творчество е живо и се явява динамичен фактор за литературната наука и обществения живот – тоест има шанса да се превърне в литературен канон. Прочитът поражда литературнокритическа рецепция – непосредствено след излизането на *Май* през 1836 г. се появяват не една рецензии и отзиви. Например Фр. Л. Челаковски пише на Й. К. Хмеленски писмо, в което споделя своето недоволство от поемата на Маха: „Най-скъпи приятелю! Този път не Ви завиждам на преживяваните майски дни! Какъв безсрамен май! [...] Това е плод на ужасния байронизъм!“ (цит. по: Вашак, съст. 2004: 36 – 37). След това излиза известната рецензия на Й. С. Томичек в сп. „Чешка пчела“ („Česká včela“): „[...] Авторът харесва контрастите, които обаче не са си на мястото, той принизи достойнството на поета до стихоплетство и тъй като самият той нищо друго не вижда, ни показва черния необят на своята ялова утроба“ (пак там: 40).

До 1858 г., за щастие, се появяват твърде малко негативни критики. Постепенно набира ръст позитивната литературнокритическа рецепция и се разраства кръгът на защитниците на *Май*. Най-забележителният застъпник на Маховото творчество е Карел Сабина, който пръв апелира за повторно издание не само на *Май*, но и на ос-

таналите автори произведения. Скоро след смъртта на Маха не само Сабина, но и други чешки писатели ще положат усилия за издаване на събраните му съчинения.

Особено често поемата бива публикувана в немски списания. С това се свързва и началото на преводната рецепция на Маховото творчество – най-вече на немски и полски. Прозаическата част на разказа *Маринка* (без включените в текста стихотворения) се появява в превод не само в немски списания. Първото сборно издание на Махови произведения излиза чак през 1844 г. и включва биографичния очерк на К. Сабина, библиография на Маха и откъс от *Май*. През същата година е публикуван първият том на Маховите съчинения, съдържащ отново „Биографичния увод“ на Сабина. Издателският интерес към Маха нараства, а заедно с него се засилва и преводаческата активност – особено на немски. Всички анализирани факти показват, че след смъртта си Маха бързо придобива известност, поема ролята на мощен стимул за литературното развитие и заедно с това бива еднозначно определян като романтически поет. Наред с изданията и с литературнокритическата и преводната рецепция се осъществява и литературноисторическата му конкретизация – най-напред отново от К. Сабина.

Посочените по-горе елементи изпълват с особен смисъл литературния контекст, обединяващ литературни, обществени, исторически и политически явления и събития, които определят позицията на творчеството в литературното пространство, разкриват влияния, оказали въздействие върху критическата оценка, очертават посоката, в която ще се осъществят следващите етапи на рецепцията. Ако имаме предвид времето на Чешкия романтизъм, Маховото творчество ще се окаже в трудна позиция. От гледна точка обаче на литературния авангардизъм неговата позиция ще бъде много по-благоприятна. Разбира се, наясно сме, че всяка епоха носи и препятствия, и благосклонност и че творчество, което днес смятаме за гениално, невинаги е било възприемано по този начин. Правилната интерпретация изисква да се анализира контекстът, тъй като именно той създава условията за пълноценна рецепция, към която се отнася и адаптацията, представляваща художествена работа с текста, като например рецитация, живописно изображение или музикално изпълнение, драматургична обработка, филм или комикс. Всяко от тях внася нов поглед и постига нова образност. До 1858 г. сред този тип рецепционни актове преобладава рецитацията на Махови стихотворения – останалите видове адаптация се появяват по-късно. Адаптацията изразява отношението на реципиента към произведението – неговата интерпретация съответства както

на собственото му разбиране, така и на естетическата нагласа на времето, в което твори. Новата творба е с нови качествени характеристики, но запазва своя първоначален идеен замисъл, като по този начин доказва стойностната устойчивост на произведението във времето – всяко следващо поколение проявява респект към автентичното творческо лице на автора. Адаптацията изисква основните екзистенциални и художествени проблеми, заложили в произведението, да бъдат съхранени. Що се отнася до трактовката с образователна цел, е важно да проследим дали в конкретния период произведението е било включвано в педагогически и дидактически материали, в учебни театрални постановки, в изобразителни и музикални упражнения, читанки и учебници. До 1858 г. подобни форми на рецепция не се наблюдават. Едва по-късно, с навлизането на методиката като наука и създаването на методически ръководства и помагала, творчеството на Маха навлиза в образователния процес.

Във второто поле, формирано от **отношението реципиент – жизнен път**, възниква култовото отношение към съответния писател или към отделно негово произведение. Посредством култа се дава израз на признание и почит към поета, организират се чествания, утвърждават се художествените достойнства на неговата поезия. Важно е да се отчете началото на възникването на култа, както и източниците на неговото поддържане и развитие във времето. Това са всякакви документи, например за изграждането на паметници, или стихотворения, писани по различни поводи в чест на Маха (най-често годишни от раждането и смъртта му), също така скулптури, картини, музикални композиции и песни, кръщаване на улици или други обществени места с неговото име.

Това, което поддържа и стимулира култа към Маха, до голяма степен е свързано с неговия портрет, който остава голяма загадка, а опитът той да бъде реконструиран, въодушевява много хора, при това не само литератори. За първи път портрет на Маха се появява на титулната страница на алманаха „Май“, издаден през 1858 г. От този момент нататък постоянно се водят полемички за неговата външност и дори описанието на неговото лице, което правят най-близките му приятели, неговата любима – Лори, и брат му Михал, не допринасят за изясняване на този въпрос. В писмо до Йозеф Вацлав Фрич Михал В. Маха пише:

Образът, който според г-н Хошек – някогашен печатар оцветител във фабриката в Космоноси¹, много приличал на моя брат, е в параклиса на св. Йоан, който е сред руините на крепостта Валдщайн близо до Турнов. В този параклис централният олтар е на св. Йоан Кръстител и брат ми изпаднал в екстаз, виждайки колко много прилича на него. Бях там преди много години, но не си спомням каква мисъл тогава ми е минала през главата. [...] Кестенявите му чупливи коси бяха сресани напред, беше със сини очи, лицето му беше по-скоро продълговато, отколкото овално, а когато се усмихваше, дясната страна на устните му се удължаваше, не си бръснеше мустаците.

(Пак там: 328 – 329)

След това по повод на издаването на алманаха „Май“ в „Пражке новини“ (Pražské noviny, 1858, № 141, 17.06.1858, 2) се появява следната бележка за Маховия портрет:

След дълга пауза отново се появи чешки алманах, при това в необичайно време – през пролетта (в съобщението за появата на *Май* четем, че се препоръчва като пътеводител за пролетни разходки); той съдържа преди всичко литературните плодове на най-младите писатели и е посветен на паметта на Карел Хинек Маха – увековечения певец на *Май*, чийто портрет (както е посочено) е поразкрасен. Този образ е много добре направен в полиграфския институт на Й. Фарски², но за съжаление, на портрета не е Маха, тъй като всеки, който добре е познавал покойния Маха, казва, че този тук няма нищо общо с живото и ясно изражение на неговото продълговато лице [...].

(Пак там: 347 – 348)

Друго свидетелство за нарастващия Махов култ е засиленият интерес към неговия гроб в Литомержице. Той се е намирал в задната част на гробището и е имал немного голяма надгробна плоча. Чешката литературна общност, поддържаща паметта за Маха, се ангажира с този проблем, в резултат на което по време на честванията на десетгодишнината от неговата смърт [т.е. през 1846 г. – б. пр.] тържествено е открит нов надгробен паметник. През 1857 г. във в. „Пражке новини“ се казва, че се предвижда неговият гроб да се окичва всяка година с венци.

¹ Космоноси – малко градче североизточно от Прага. Според Отовия речник фабриката, за която споменава Михал Маха, е произвеждала цветен картон. – Б. пр.

² Йозеф Фарски (1826 – 1889) – пражки издател, собственик на полиграфията в Прага. Печатал е предимно дипломи, карти и плакати, но става известен най-вече с портретите на известни чешки личности. – Б. пр.

Читателите на „Пражке новини“ ще си спомнят как миналата година на Деня на мъртвите³ в Литомержице тамошните и някои пражки чехи украсиха гроба на Маха. Това честване ще се повтаря всяка година; тази година направи силно впечатление хубавото стихотворение, създадено от един богослов от Литомержице, което дадоха да се напечата и раздадоха на присъстващите. За да си го припомнят всички, които обичат певица на *Май*, го публикуваме тук. (Следва стихотворението на Ф. В. Йержабек, публикувано също в „Лумир“, 7, 1857, № 46, 12.11.1857, 1102.)

(Пак там: 328)

От цитираната информация в „Пражке новини“ става ясно, че култът към Маха се поддържа и от посветените на него стихотворения. Още през 1836 г. – годината, когато Маха умира, се появяват няколко поетически текста: на Карел Сабина⁴, на Франтишек Ладислав Ригер⁵, на Ян Йозеф Вълчек⁶.

Третото поле на рецепционния модел на Маха се формира върху **отношението автор – жизнен път**. Тук изследователският фокус е съсредоточен върху факти от неговия живот: раждане, детство, съзряване, зрелост, смърт, образование, кариера, семейство, жени, приятели, преживявания, кореспонденция, иконография, физическа и психическа страна на неговата личност, болести и травми, свободно време и въобще всякакви подробности, свързани с неговата индивидуалност. Въз основа на тези моменти изграждаме цялостния образ на авторската личност. Първият преломен момент е неговото раждане, определящ принадлежността му към определено поколение и към литературно-историческия контекст. Друг такъв момент е свързан с неговото след-

³ Денят на мъртвите (чеш. Dušičky) се отбелязва от католическата църква на 2 ноември, т.е. ден след празника на Все светии. Този религиозен празник предхожда с няколко дни датата на смъртта на Маха – 6 ноември. Маха умира в Литомержице. – Б. пр.

⁴ [...] Již dozněl poslední zbortěné harfy tón; // co anděl smrti bledý, mrtev jest i on, // jehožto srdce žel tak hluboký cítilo, // jehožto pění nám i srdce roznítlo. // Již oči neslí, na věky zbledlo líc, //nebolí srdce – usta nestýskají víc. – // Svou hvězdu, růži svou tam skvělé opět najde, // a vlasti? – ach, své vlastní nikdy on nezajde! (цит. по: Вашак, съст. 2004: 69).

⁵ [...] Osude, ach, proč jsi vytrh vlasti z klínu // nejlepšího syna – silnou podporu?! // Proč jsi svrh – což není ještě dosti stínů – // hvězdu nejjasnější nám tu z obzoru?! [...] (цит. по: Вашак, съст. 2004: 73).

⁶ [...] A zpěvec vlastenecký o slavných předcích pje, // jak sám nejstarší věků skrz ně své konal děje. // Takť osvěžil mu ducha sen smrti hořekojný // a všakých srdce tužeb dán úplnek mu hojný. [...] (цит. по: Вашак, съст. 2004: 78).

ване в Карловия университет. Според Карел Сабина тази промяна се изразява по следния начин:

„Започа да следва философия и пред него се отваря нов свят и нови познания се откриват пред неговия търсец дух. Достигайки зрелостта, той вече притежава по-живо образно мислене и по-енергичен характер“.

(цит. по: Вашак, съст. 2004: 185)

Обстойното изучаване на биографията на Маха изисква да се запознаем и с неговата кореспонденция. Тук обръщаме внимание на адресатите и датирането на писмата, на тяхното тематично съдържание и на отбелязаните в тях факти, чрез които бихме могли да доловим рязката промяна на неговия характер, както и други знаци, разкриващи неговата личност. Ето пример от писмо до Едуард Хиндъл:

[...] В оценката си за моя *Май* г-н Томичек ме нарече стихоплетец, а моето стихотворение – халтура, изрече и още по-тежки думи, а аз нито се усмихнах, нито се разгневих, а прочетох всичко това, сякаш някой непознат е написал непознато за мен стихотворение и прави коментар. Но щом видя как се смразява Вашата гореща кръв също както и моята...

(Маха 1993: 117)

По-нататък в писмото Маха настоятелно моли Едуард да му отговори до 22 юни. По същия начин такава настойчивост за спешен отговор откриваме и в следващи писма най-вече от есента на 1836 г., когато пише преди всичко на своето семейство. Тази кореспонденция е нервозна, припряна, изпълнена е със страхове и заплахи и се явява свидетелство за неговото свръхнапрежение и екстатичност. В други писма – напротив – можем отново да разпознаем бодрия младежки нрав на Маха: „Мили Едуард! Ужасно много се смяхме, когато прочетохме, че сте паднали на [крепостта] Кост⁷, но смяхме се не защото сте паднали, а на описанието на Вашето падане (Маха 1993: 116).

За изграждане на изчерпателния психологически профил на Маха е необходимо внимателно да се прочете неговата кореспонденция с оглед също така и на нейния контекст. Освен това за позадълбоченото ѝ изследване би допринесла и графологията.

⁷ Кост – крепост, която се намира в областта Чешки рай. Построена е към средата на XIV в. – Б. пр.

Четвъртото поле, изграждащо се върху **релацията автор – творчество**, обхваща компендиума от произведения. Определящи тук са мотивите, породени от биографичните и литературните импулси, инвенциите, интенциите, фикционалността. Фактите, съдържащи се в полето автор – жизнен път, преминават към полето автор – творчество. Биографията и психологическият портрет покриват споменатите токущо елементи – на тази основа се проследяват промените, които настъпват в хода на авторското развитие, събитията, които дават отражение върху неговата житейска философия, и въобще целокупната система от фактори, повлияли на неговата творческа мотивация.

В своя „Биографичен увод“, посветен на Маха, Карел Сабина отбелязва литературните и извънлитературните импулси на вдъхновение, философските възгледи, които той е споделял, пътуванията и природните картини, отразени в поетическата му образност.

Особената любов към природата, която той свързва с мирозданието, го кара да вижда навсякъде най-висша красота, а възплъщение на величави идеи да открива в многообразните явления в природата, събуждаща у него най-възвишени представи. С това може да се обясни защо е харесвал повече Гьоте, отколкото Шилер [...].

Или:

Веднага щом се запозна с хрониката на Хайек⁸, [Маха] започна с интерес да чете и чешки книги, въпреки че беше привикнал с немското школко обучение; той продължи в тази посока, така че, без да го прави съзнателно, той си проправи път, който стана особено важен за целокупното бъдеще и който за него се оказа възможно най-правилният за постигане на неговите цели.

(Цит. по: Вашак, съст. 2004: 184)

По-нататък Сабина подчертава вдъхновяващата роля на природата, пристрастията на Маха към полската романтическа литература, патриотичните му инициативи. Биографичните и психологическите факти са съпътствани от чисто поетически мотиви: Чехия, природата, езерото, смъртта, пътят... Въз основа на цялостното му творчество бихме могли да разберем на какво се дължи неговата гениалност, коя-

⁸ *Чешка хроника* (1541) на Вацлав Хайек от Либочани е сред най-значимите чешки историографски съчинения. Преиздадена е през Ранното възраждане с коментари от историка Г. Добнер (излиза с продължение в периода 1764 – 1786). Следва второ издание през 1819 г., което говори за голямата популярност на хрониката и обяснява интереса към нея не само от страна на Маха, но и на няколко възрожденски поколения. – Б. пр.

то днес е неоспорима, бихме могли да проследим къде се появяват отделните мотиви, дали се повтарят и колко често, какви промени настъпват при тяхното транспониране в поетически и прозаически произведения. Например характерния за неговото творчество мотив за пътя откриваме и в *Май*, и в романа му *Цигани*, и в разказа *Поклонение в Кърконошите*. Така става видима оригиналността на неговото образно мислене, изразявано чрез езика. Рецепционният ракурс към този тип проблематика изисква да се има предвид цялостното му творчество, представено в различни издания през конкретния период, включително откъси от негови поетически и прозаически произведения, публикувани в алманаси, списания, вестници.

Така очертаният структурен модел се обособява едва в периода на Модерната (1890 – 1920), когато започва да се проучва рецепцията на К. Х. Маха. Неговото функциониране е изведено въз основа на свидетелствата от периода 1836 – 1858 г., които в по-ново време са обстойно представени в посочената антология на Павел Вашек. И днес личността и творчеството на Маха продължават да поставят въпроси, които очакват да бъдат внимателно и систематизирано проучвани и обективирани като проблеми на рецепцията.

Превод от чешки: Жоржета Чолакова

ЛИТЕРАТУРА

- Вашак, съст. 2004:** *Literární pouť Karla Hynka Máchy: ohlas Máchova díla v letech 1836 – 1858*. Vyd. 2. Pavel Vašák, ed. Praha: Academia, 2004.
- Длоуха 2014:** Dlouhá, Veronika. *Mácha mezi modernami. Recepce Máchova díla v letech 1890 – 1918*. Hradec Králové 2014. Diplomová práce. Univerzita Hradec Králové. Pedagogická fakulta. Katedra českého jazyka a literatury. Vedouc práce prof. PhDr. Vladimír Křivánek, CSc.
- Кршиванек 1986:** Křivánek, Vladimír. *Karel Hynek Mácha*. Praha: Horizont, 1986.
- Маха 1993:** *Intimní Karel Hynek Mácha*. Miloš Pohorský (ed.). Praha: Český spisovatel, 1993.
- Хърбачек 2005:** Josef Hrbáček. *Recepce textu, jeho analýza a interpretace*. // *Naše řeč*, ročník 88, 2005, číslo 1, s. 1 – 8, <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7813>> (18.08.2017).